

MÁRI EDIT

Vallási motívumok Gogol és Lermontov művészetében

A kereszténység, pontosabban az ortodox vallásosság Gogol és Lermontov életművében történő vizsgálatával számos színvonalas tanulmány foglalkozik, amelyek közül csupán Lorenzo Amberg (1986) és Dmitrij Merezkovszkij (Мережковский 1972, Merezkovszkij 1995) műveire utalnék. A címben jelzett témával kutatási területem által – amely Goethe Faustjának az orosz kultúra, az orosz szellem általi befogadásával foglalkozik – szinte önkéntelenül adódó szempontok alapján kívánok foglalkozni.

A századelő nagy orosz vallásfilozófusa, Nyikolaj Bergyajev Az orosz eszme c. művében (Бердяев 1971) az orosz eszmét, az istenkereső orosz gondolatot, az értelm tapasztalásra irányuló gondolati kísérletet eszkatológiai jellegűeknek, az idők végezetére, az idők teljességére irányulóknak határozza meg. Bergyajev (i. m. 242–243) szerint az orosz eszkatológiai gondolat az egyetemes megváltás és üdvözülés gondolata, amelyben a szeretet eszméje előkelőbb helyet foglal el az igazságosságánál. Az orosz eszme eszkatológiai irányultsága miatt az ortodox kereszténység legszentebb ünnepe a Feltámadás ünnepe, a húsvét, s maga a kereszténység ortodox felfogásában a Feltámadás vallása. Bergyajev szóban forgó művében az eszkatológikus orosz gondolat kultúrtörténeti útját elemzi, mint az orosz vallásosság fejlődésének meghatározó szempontját. Bergyajev monográfiájából csak néhány sort idézlek, amelyek egy szintén emigrációban élő vallásfilozófusra, Nyikolaj Fjodorovra vonatkoznak. Fjodorov eszkatológiára vonatkozó gondolata amennyiben eltér a hagyományostól, annyiban közvetlenebbül kapcsolható össze a továbbiakban elemzendő goethei, gogoli, ill. lermontovi problematikával: „Ő [N. Fjodorov] a halhatatlanság és feltámadás hagyományos értelmezésének határozott ellensége. Az utolsó ítélet csak a csecsemőkorú emberiség számára fenyegetés. A kereszténység ígérete az égi és a földi, az isteni és az emberi egyesítésében rejlik; az egyetemes feltámadás, az immanens feltámadás, teljes szívünkkel, minden gondolatunkkal, minden cselekedetünkkel, azaz amelyet minden emberfia minden erejéből és képessége által visz véghez – ez tulajdonképpen Jézus ígéretének – az Isten Fia, de ugyanakkor az Emberfia ígéretének – teljesítése is” (Бердяев 1971: 212).

Goethe drámai költeményéről, a Fausról elmondhatjuk, hogy az ószövetségi Jób történetét parafrázáló Égi prólógusnak, valamint a második rész Faust üdvözülését leíró égi, misztikus jeleneteket tartalmazó befejezésének köszönhetően nem csupán a középkorban divatos misztériumjelleggel bír, de a misztikus jelenetek Faust megváltásán, üdvözülésén szorgoskodó szereplőinek köszönhetően eszkatológikus jel-

leggel is: a létről, az igazságról, az emberi élet értelméről a fentiekben jelzett orosz eszmére emlékeztető módon eszkatológiai szempontból ítélezzik, de ítéletében, bennefoglaltatott értékelésében és értelmezésében mégis egy, a keleti ortodox kereszténységtől eltérő, s a nyugati, az aktív cselekvést, a civilizációról történő gondoskodást felvállaló keresztény gondolat szempontja érvényesül.

Angyalok (a legmagasabb rétegben lebegve, Faust-lényének halhatatlan részét viszik)

Szellemvilág, ment a Gonosz
karmától már c lélek:
„Ki holtig küzdve fáradoz,
az megváltást remélhet.”
S ha hozzá felsőbb szeretet
hatalma fogta pártját,
a boldog égi seregek
örömpresve várják. (Goethe 1956: 309)

A fenti idézetben a nyugati kereszténység által (s Goethe drámai költeményének első részében, Faust bibliafordítását ábrázoló részben is jelzett módon) felvállalt aktív szerepvállalás, a tett a megváltás, az üdvözülés egyik lehetséges feltétele. A megváltás másik feltétele a szintén a fenti idézetben található „felsőbb szeretet pártfogása”, a drámai költemény második részét záró „Örök Nőiség” elve, az „Ewig Weibliche”, amelyet Goethe a második rész befejezése előtt a „felsőbb szeretet pártfogásának” kérése közben ábrázol:

Una Poenitentium (név szerint egykor Margaréta. Alázatosan közeledve)

Nézz le, nézz le
te szentek szentje,
te fény-övezte,
boldogra, rám kegyelmesen!
Átlényegülten
tér vissza hűtlen
szerelmesem. (Goethe 1956: 314)

Goethe drámai költeménye a „misztikus kórus”, a „Chorus mysticus” szózatával ér véget, amely az Örök Nőiség nyugati kereszténységre jellemző, a cselekvő ember büncinek feloldozására irányuló apostoli szempontot fogalmazta meg.

Chorus mysticus

Mindaz, mi elmúlik,
csak földi jelkép;
a fogyatékos itt
tökéletes-szép;
a mondhatatlan is

alakra lel;
az Örök Női visz
magasba fel. (Goethe 1956: 315)

Goethe, mint Lermontov, ill. Gogol is, a francia polgári forradalmat követő polgári kor költője. Faust a mű elején átéli a korra jellemző általános kiábrándulás élményét, majd az Úr és Mefisztó, a Jób könyvére emlékeztető fogadását követően Mefisztó, az ördög közreműködését felvállalva az Úr Égi prológusban mondott szavai szerint ábrázolt sorsával azt bizonyítja, hogy

az igaz ember bárhog is hibázik,
nagyon jól tudja, mely az igaz út. (Goethe 1971: 15)

A drámai költemény elején, a szellemmel való találkozást követő kiábrándulás, amely az alkotó ember istenarcúságába vetett hitének megrendüléséből és por és hamu voltának elfogadhatatlanságából adódik, Faustot az élet értelmetlenségének és elvetésének gondolatához juttatja, amelytől az ünnep hírnöke, a húsvéti harangszó tántorítja el:

(A kelyhet ajkához emeli) (Harangszó, karének)
Angyalok kara:

Krisztus feltámadt!
Halandó emberck
mind örvendeztetek,
lemosta vétkeitek,
az ősi átkot. (Goethe 1971: 30)

Az ünnepi harangszó az eszkatológiai tartalom, a megváltás, az ember számára lehetségessé váló üdvözülés jelzése mellett a hitében elbizonytalanodott Faust számára a gyermekkor tisztaságát idézi fel, amely az élet újrakezdésének irracionális vágyát ébreszti a hősben:

Faust

... Szívem ama szférákba nem repeshet,
honnét a szent hír idccseng;
s mégis, az egykori gyermekszív belcreng,
és visszahív, hogy új életbe kezdjek.
Akkor Nagyszombat csendjén ért utól
az égi szerelmnek csókja engem;
a nagyharang szavát sejtelmesen figyeltem,
s imádságom gyönyör forrása volt;
egy tiszta és megfoghatatlan
sóvárgás hajszott erdön, réten át,
s még könnyem ömlött hó patakban,

megépült bennem egy világ.
Tavas-ünnep szabad boldogságát jelentik
az ifjúnak e dallamok:
s ez a feltámadó, érzékeny gyermek-émlék
most végső lépésemtől visszafog.
Ó, égi dal, csak zengj, zengj mindörökké!
A könnyem hull, vagyok megint a földé! (Goethe 1971: 31–32)

A fenti idézetet két kórus éneke követi: a „Tanítványok kara”, amelyben a feltámadott s az üdvösségbe felszállt Mester távoztát siratják, illetve az „Angyalok kara”, amely vigasságot sürget, s egyben tette szolítja Krisztus bánatos apostolait:

... Tettet mutassatok,
szeretetet nagyot,
Agapét adjatok,
tanítva járjatok,
örömet hozzatok,
így lesz mesteretek
tivéletek. (Goethe 1971: 32)

A *tett* szó ezt követően a Dolgozószoba c. jelenetben igen hangsúlyosan fordul elő, Mefisztó megjelenését megelőzően, talán azt előidézve. Faust a Szentírást fordítja, s János evangéliumának kezdő sorát megváltoztatja: a „Kezdetben volt a szó.” utolsó szavát a „Kezdetben volt az értelem.”, ill. a „Kezdetben volt az erő.” alternatívák elvetése után a *tett* szóval helyettesíti, így teljesítve az angyalok felhívását, s előkészítve a mű végén szereplő, fentebb már elemzett üdvözlésértelmezést.

A továbbiakban az orosz kultúra képviselőihez, részben Puskin, majd főleg Gogol és Lermontov életművéhez fűződő gondolataimmal Goethe Faustjának említett, illetve idézett részleteihez kapcsolódom.

Puskin lényegében ugyanúgy a francia polgári forradalmat követő polgári kor költője volt, mint Goethe, Lermontov vagy Gogol. A klasszikus Puskin vállalva a többször is ábrázolt próféta-költő szerepet, azaz a nem evilági, transzcendens igazság költői képviselőjét, megszólaltatását (mint ez A próféta, A költő, Egy költőhöz c. versekből is kiderül), nem vállalja annak evilági (világi) érvényre juttatását, tettekben történő megvalósítását, egyszerűen az általa megszólaltatott transzcendens igazság erejében bízva nem kételkedik annak érvényre jutásában. Tud a szellemtelen tömeg létezéséről és földhözragadt, világi igényeiről, de magabiztosan utasítja el illetéketlenségét, mint teszi ezt A költő és a tömeg c. versében:

... Ó, hallgass, buta szolganép,
Gond rabja, lelki nyomorék,
Haszonleső gánccs, ünneprontó!...

...

Takarodjatok, szörnyű vétkek
S szennyek átkodottjai!
A halk költő nem a tiétek;
Sárból dal nem húz soha ki!
Hullátoktól borzad a szellem! (Puskin 1964: 198)

Egy költőhöz c. versében az igazság letéteményesét, a költőt, a kiválasztottat, a szellem emberét elhatárolja a tömegtől: „Óh, költő, ne siess tetszeni a tömegnek”, majd a lét rendje szerint a másik kiválasztottal, az isteni akarat evilági érvényesítésére meghívott uralkodóval azonosítja, teszi egyenrangúvá: „Király vagy: légy az! Élj magadban! Élj szívvednek!” (Puskin 1964: 22). Az ideális uralkodó, az igazság által vezérelt cár alakja Puskin számára Nagy Péter, akit Stancák c. versében példaként idéz, s az igazság érvényesítése mellett tetteit is megéneкли:

... Kelt az igazság árama,
Tudás és erkölcs egybefénylett...

...
Kemény uralkodó keze
Tudást hintett konok sötétbe, ...

...
Hol tudós volt ő, hol vitéz,
Hol tengerész, hol durva ács volt;
Lelke ölel, bármerre mész:
Magas trónján szerény munkás volt... (Puskin 1964: 176)

Gogol, aki a korában uralkodóvá vált polgárosodást, annak erkölcsi relativizmusát a Holt lelkekben, ill. szatirikus-ironikus hangvételű elbeszéléseiben leleplezte, nem tudott belenyugodni az ortodox vallásosság által megalapozott orosz kultúra háttérbe szorulásába, s a művészi ábrázolás lehetőségéről lemondva személyes, prófétai hangvételű válogatott leveleivel, vallomásaival szólítja meg kortársait.

A prófétai hangvételű Puskin bízott az általa megjelenített igazság érvényesülésében, a Péter-formátumú uralkodó által képviselt életben történő megvalósításában. Gogol híres Válogatás barátaimmal folytatott levelezéséből c. művének XVIII. levelében, amelynek címe Négy levél különböző személyekhez a Holt lelkek kapcsán, mintegy Puskit korrigálva, Nagy Péter igazát, a cselekvés szükségességét elismeri ugyan, de a tett, a cselekedet elmaradását állapítja meg, amelynek oka a romlottság, a közönségesség, a Puskin által még elutasított tömeg, a polgár mindent elárasztó banalitása: „Már közel másfél évszázad telt el azóta, hogy I. Péter az európai felvilágosodás fényével felnyitotta szemünket, valamennyi eszközt és lehetőséget a kezünkbe adott a cselekvéshez, de mind a mai napig olyan kihaltak, bánatosak és lakatlanok térségeink. ... Egy törvény, legyen bármilyen átgondolt és határozott is, nem több, mint egy kitöltetlen papír, ha lentről nem jó semmiféle tiszta vágy, hogy *tettekre* váltsák, mégpedig úgy, ahogyan kell, ahogyan szükséges, amit csak az

vehet észre, akiben az isteni, nem pedig az emberi igazságosság megértésének fénye lakozik. Enélkül minden romlottá válik” (Gogol 1996: 108–110).

Gogol eredeti elgondolása szerint a Holt lelkek c. poémának Dante Isteni színjátéka mintájára három részből kellett volna állnia, valamint ábrázolnia kellett volna a hősök Gogol által áhított, Dantéra emlékeztető megrendülését és lelki-szellemi újjászületését is. Gogol a Holt lelkek tizedik fejezetében az ügyész halálának leírását követő lírai kitérőben megrendítő erővel, biblikus, prófétai hangon ír az emberiség történelmi útjáról, útkereséséről és tévelygéseiről. Gogol poémájának említett részlete az Ószövetség Jeremiás könyvének 6. fejezet 16. versére emlékeztet: „Ezt mondja az Úr: „Vegyétek szemügyre az ősi utakat, és kérdezősködjetek a régi ösvényekről: melyik volt a jó út? És azon járjatok! Akkor majd megtaláljátok a lelketek nyugalmát.” De ők azt felelik: „Nem járunk rajta!””

Gogol Válogatásának XV. levelében barátjához, a költő Jazikovhoz fordul a Biblia, mindenekelőtt az Ószövetségi szentírás és az orosz történelem tanulmányozására, s a szellemi tapasztalat fényben prófétai szerepvállalásra buzdítva költőtársát. Megrendítő himnusz megalkotására szólítja fel, amelyben az utolsó ítéletre történő utalással a próféta-költő szózatával megmenhethetné félcimk és csüggedéscs között őrlődő, sokszor közönyössé váló embertársait, akik eltávolodtak az igazságtól és akik hagyták magukat az élet hívságai által elsodortatni: „viszi, sodorja a haszontalan, előkelő társaság, magukkal ragadják az ebédek, a táncosnők lába, ... észrevétlenül pusztá hústömeggé változik, és a végén alig van már benne lélek” (Gogol 1996: 95).

Gogol Válogatásának utolsó, 32. része a Fényességés feltámadás címet viseli. Az ünnep Gogol (1996: 284) szerint „szent nap, amikor kivétel nélkül mindenki megünnepli a maga szent, égi testvériségét”. Ez azt jelenti, hogy az ünnep lehetőséget teremt a csoda megtörténésére, az életben, az immanenciában a transzcendens igazság megmutatkozására. Az ünnep külső leírása nagyban hasonlít a Faust fentebb említett megfelelő részletéhez: magasztos éjféli, harangzúgás, a „Krisztus feltámadt!” köszöntés, de a büszkeség, a mindenben kételkedést gerjesztő szellemi büszkeség megzavarja az ünnepet, amely így jelentőségét veszti. Ez azért van így, mert érvényét veszítette a transzcendens, nem evilági igazságból levezetett rend: a puskinsi, igazságból kiinduló létrend visszajára fordult, a nála visszautasított szellemtelen tömeg jeleníti meg a hierarchia csúcsát. Gogol (i. m. 290–291) így ír erről utolsó levelében: „Mit jelent ez a számtalan úgynevezett illemszabály, amelyek meghatározóbbakká váltak minden alaptörvénynél?... Mit jelent, hogy szabók és mindenféle kézművesek irányítják a világot; a felkent uralkodók pedig háttérbe szorultak? Ismeretlen, ostoba, üresfejű és meggyőződés nélküli emberck alakítják az okosak véleményét és gondolatait, a mindenki által hazugnak tartott újságok az őket semmire sem becsülők törvényhozóivá válnak. Mit jelentenek ezek a törvénytelen törvények, amelyeket mindenki számára nyilvánvalóan egy alulról induló tisztátalan erő alkot? A világ látja ezt, de mintha elvarázsolták volna, mozdulni sem mer. Miféle kigúnyolása ez az embernek: És a dolgok ilyen állása mellett miért őrzik még külsődleges, szent szokásai-

kat az egyházak, ha égi uruknak nincs fölöttük hatalma? Vagy ez a sötétség szellemének újabb fricskája volna? Mire való ez a jelentőségét veszített ünnep?” – kérdezi Gogol, majd egy csodáról beszél: az uralkodó szellemellenesség és banalitás korában – Goethe Faustjára emlékeztető módon – egycsek megőrizték az ünnep megélésének magasztos lelki képességét, amely kisdcdkorunkat, a gyönyörű kisgyermekkort idézi. Az ünnep igazi megünneplésre való lelki képesség híján bánat uralkodik el a földön, minden sivár, lapos, sekélyes és értelmetlen lesz: „egyedül az unalom növekszik mérhetetlenül. Minden kihalt, mindennütt sírhalmok, Istencm, sivárrá és rettenetessé válik világod” (uo. 292). Gogol idézett szavaiból az elbeszéléseiben ábrázolt szellemi-lelki kiüresedés képei villannak föl: a Szorocsinci vásárt záró végtelen szomorúság képe, a Szentiván éj féktelen démonizmusa, a Vij szellemről megfélemedező arrogáns, ördögi világa, a Régimódi földesurak az enyészettel egyenértékű szellemtelensége, a Nycv-szkij proszpekt démonikus illuzórikussága.

A kereszténységben és az orosz ortodox kultúrában hagyományosan szent ünnepek szellemét és értelmét a szellem embercinek, a költőknek és a szentatyáknak a hivatása ápolni, akik a szellem kiválasztottai a közönségességet és ürességet megjelölítő tömegléttel, tömegemberrel szemben.

Lermontov, a lázadó arisztokrata a Gogol által leírt és ábrázolt mindent elnyelő szellemellenes banalitás, középszerűség uralma ellen lázad. Lermontov költészetének meghatározó jelentőségű motívuma a démon és a démonizmus. Az igazságból táplálkozó szellem általi irányítást nélkülöző élet nem az igazi humánus értékek kibontakozását – mint tudás, dicsőségvágy, tehetség, szabadság – teszi lehetővé, hanem csupán a hitványságnak kedvez, mint erről a Monológ c. 1829-ben írt korai versében olvashatunk. Hasonló, lesújtóan nyomasztó képet ad az ugyancsak 1829-ben írt Egy török panasza c. költemény is. A Lermontov által ábrázolt világ, amelynek lélekölő gonoszsága, szellemtelensége ellen a lírai hős lázad, a démon, a gonosz hatalmában vergődik, de nem képes tőle megszabadulni, csak kivételes pillanatokban. Tűnődés c. 1838-ban írt versében magát a démon pusztító, lélekölő hatását elszenvedő nemzedék részeként ábrázolva az üres tétlenségbe, homályos és sivár kételkedésbe süllyedő nemzedék értelmetlenséget megtapasztaló kiüttlanságáról ír, amely állapot a hit, az igazság tapasztalásának hiányából ered. A személyiséget paralizáló, a lélekre merevedő unalom és bánat forrása megegyezik a Gogol által mondottakkal: az igazságot nélkülöző, fejtetőre állt abszurd világ nem lehet pozitív, humánus értékeket megerősítő tapasztalatok forrása. A démonikus környezetben démonizálódó hős alapvető tapasztalata a bú és unalom, mint erről a Bú nyom s unalom c. versében ír, amelyben a Gogol által is említett „büszke ész” az élet értelmetlenségének tapasztalatát „hideg”, józan ésszel mindenre kiterjeszti. Gogolnál a Fényesség Feltámadás c. levélben említett „szellem büszkesége” mint negatív, ártó momentum szerepel. Nincs ez másként Lermontovnál sem, akinél lírai (vagy prózában ábrázolt) hőse csak kivételes pillanatokban képes megszabadulni saját „szellemi büszkeségének” zsarnoki démonizmusától s a goethei, gogoli ünnepértelmezés analógiájára megta-

pasztalni a csodát, a szellem uralta világ egységét, az Igazság, az Isten, a Teremtő életben, teremtésben történő felvillanását. A lírai hős „szellemi büszkeségétől” történő megszabadulásának, mint a Bú nyom s unalom c. versben szereplő, a lélekre telepedő „unt ködöktől”, illetve a „hüvös”, „hideg tekintetű” józan ítélettől történő megszabadulásnak ritka pillanatát ábrázolja a Kimegyek az éji ködös útra c. versben, amelyben az álomba révedő, önnön kínzó kérdéseitől megszabaduló hős a teremtés spontán isteni rendjét elfogadva, abba mintegy belesimulva részesévé válik a teremtésben megvalósuló csodának, áhítatos Isten-tapasztalatával s a harmonikus összhangban dal formájában kifejeződő szerzetelménnyel.

Lermontov Démon c. poémájának hőse kiábrándult, meghasonlott démon, aki az igazság tapasztalatából adódó szellemet visszautasítva azt más értelemmel helyettesíteni nem tudja. Felismerése bármily megrendítő is számára: a Teremtést és az értelmet vádló, tagadó szerepét nem cserélheti fel az igazság letéteményesének teremtő elvével. Önmaga számára is talán váratlanul tagadásának csapdájába esett, amelynek eredménye a kicsinyesség, középszerűség, alantasság és szellemtelenség világa, amelynek háttéréből gyönyörű, de elérhetetlen ábrádnak tűnik az egykor általa clutasított értelem, a Teremtés egészének isteni harmóniája.

Lermontov költeményeinek lírai hőse is a tapasztalati világ szellemtelenségét utasítja el. Ez a szellemtelenség, a romlottság megátalkodottsága tükröződik a költő egyik utolsó, 1841-ben írt versében, A próféta c. költeményben. Lermontov versének hőse lényegesen különbözik a puskinai prófétától. Puskin versének hőse Izajás próféta könyvére emlékeztető módon a Mindenható igéjének megszólaltatója, akinek küldetéséhez, e küldetés beteljesítéséhez semmi kétség nem férhet. Lermontov A próféta c. versének lírai hőse sokkal inkább a Jeremiás próféta könyvében ábrázolt prófétára emlékeztet, aki az Úr ítéletét megszólaltatva a megszólított vallási-kulturális közösség méltatlanságát, általános züllöttségét, gonoszságát, szellemi és erkölcsi romlását kénytelen megtapasztalni. Jeremiás könyve 4. fejezetének 22. versében a szellemi és anyagi pusztulás láttán így szól a próféta Isten szavát tolmácsolva: „ez mind azért történt, mert népem eszelen, és nem ismer engem. Balgatag fiak, nincs bennük érteni akarás. Arra van eszük, hogy gonoszságot műveljenek, de hogy jót tegyenek, ahhoz nem értenek.” A továbbiakban az 5., 6., 7., 8. stb. fejezetekben is a választott nép hűtlenségének a szomorú következményeiről van szó, ahol még a próféták is hazugságokat jövendölnek. A 6. fejezet 31. versében olvashatjuk: „A próféták hazugságokat jövendölnek, a papok azt tanítják, ami nekik tetszik. És a népem kedvét leli benne.” Lermontov költeményében a próféta nem válik igaztalanná, de a pusztába kiáltott szavát csak a csillagok és a vadak értik. A megszólított közösség nem hisz a próféta szavának, megvetéssel és kiközösítéssel válaszol neki.

Jellemző, hogy a kései költemény első versszakában a prófétai meghívottságot, vátész-mivoltot követően, tehát a költemény legelején a világ, az élet szellemtelenségének tapasztalatáról van szó, s a tulajdonképpeni prófétai szerepvállalás, az igazság, azaz Isten igéjének megszólaltatása a második versszakban következik:

Azóta hogy az örök Ég
Megáldott látnok-szemmel engem,
A bűn, a gonoszság művét
Olvasom az emberszemekben.

Szólt nyelvemmel a szeretet,
És az igazság szent igéje,
És közel dobáltak veszett
Dühvel a Testvéreim érte... (Lermontov 1974: 179–180)

Magától értetődőnek tűnik, hogy az idézett két versszakban (amelyekben az első két sor a meghívás, illetve prófétai szerepvállalás képeit ábrázolja, s az utolsó két sor az elvetemült emberi romlottságát), két egyidejű történésről van szó, amelynek első versszakbéli megjelölése általánosabb, a második versszaké pedig konkrétabb. Az igazság megszólaltatásával, a prófétának az elűzésével lelepleződik a gonoszság, a szellemtelenség, de ezzel a világ esélye is megszűnik arra, hogy visszatérjen az igaz útra.

A költő c. 1838-ban írt versében hasonló helyzet tárul elénk: a kiüresedett, szellemtelen korban a költő szerepe a szükségtelenné vált, rozsdásodó, egykor a becsület és igazság letéteményesként szolgáló törhöz hasonló:

E hanyatló korban nem így vagy-e, költő,
Elvesztve igaz hivatásod?
Aranyért vigyázod, mit hajdani költők
Áhitata várva vigyázott...

...
Próféta, te gúnyolt, ébredsz-e föl ismét,
Hangod gyullad-é haragosra?
Arany hüvelyéből kirántod-e pengéd?
Vagy fedje örökre a rozsdá? (Lermontov 1974: 139–140)

A próféta, az igazság látnoki képvisletét ellátni hivatott költő hiányában – amely abszurd, értelmetlen helyzet a „kulturközösség” szellemi kiüresedésének, eltompulásának következményeként alakult ki – az élet, a világ értelmetlenné, céltalanná, láposná, egyszóval elviselhetlenné vált. Ez az állapot és az abból adódó „világérzés”, azaz az igazságra orientált szellemi arisztokrata igazságot, szépséget, igaz emberséget nélkülöző, banális, szellemtelen világhoz történő viszonyulása, azt elutasító lázadása határozza meg Lermontov korai költészetének gondolatiságát is. 1831-ben írt Angyal c. verse a transzcendens isteni igazság tapasztalatának harmóniája, illetve az azt nélkülöző immanens élet töredékessége, tökéletlensége között feszülő feloldhatatlan ellentétre épül. Az angyal által földi életre származtatott lélek az angyal Istent, a teremtést dicsőítő dalából, annak dallamából élő, soha el nem múló benyomást szerzhetett a teljességről, az igazságról, amely emlék gyötrő élmény marad számára,

mivel földi életében csak a szellemtelen, értelmetlen létezés „üres dalait” tapasztalhatta csak meg.

Lermontov e korai versében számos, egész költészetét jellemző motívumra bukkanhatunk. Ilyen mindenekelőtt az ének, a dal harmóniát, teljességet kifejező zeneiségének motívuma, amely harmónia a teremtés, a világmindenség egyedeinek kozmikus összhangjáról, egyetemes érvényű dialógusáról mint az értelem tapasztalásáról szól. Jellemző a lermontovi költészetre a dal kapcsán a zeneiség, a melódia (mint értelem), illetve a szóbeliség, a szó (mint töredékesség, értelmetlenség) megkülönböztetése, szembeállítás is. A kettő szembeállítása az értelemtapasztalás igényének és a világ értelmetlenségének, szellemtelenségének tapasztalata formájában több korai versében is előfordul, mint pl. az Orosz dallam c. 1829-es, illetve az 1830-as Héber dallam c. versében. A lélek mélyén, a belső világban rejtve-féltve őrzött harmónia „hangja” az ihlet különös pillanataiban elemi erővel töri át a lélektelen élethez, társasághoz igazodó viselkedés „zajait”, s a „hang-zaj” szembeállítás a belső-külső ellentétpárjában az igazság, a teljesség, az igazi érték belső, lelki megtapasztalásának (felidézésének) és a külső élet rendíthetetlen ürességének ellentétévé válik (A tarka társaság – Január elseje c. 1840-es vers). Ezen 1840-es vers gondolati előzményének tekinthető az 1829-es Orosz dallam c. vers, illetve az 1830-as Héber dallam is. Az Orosz dallam c. vers a fentebb elemzett prófétákról, illetve költőről szóló költemények gondolatmenetére emlékeztet, alapvető gondolata a költői alkotói ihlet eredményeként megtapasztalt és gondolatban megalkotott harmónia, illetve a banalitásban megörögzött értékhiányos világ ellentét. A költemény nemcsak saját magát az ellentétet ábrázolja, hanem a szellemtelen világ türelmetlen agresszivitásának bemutatásával azt is kifejezésre juttatja, hogy az igazság letéteményese az adott állapotban nem érvényesítheti küldetését, nem közölheti a világgal tapasztalását, amelynek következtében a dal befejezetlen, a prófétai küldetés ellátatlan, a világ megváltatlan, azaz értelmetlen marad.

IRODALOM

- Amberg, Lorenzo 1986, *Kirche, Liturgie und Frömmigkeit im Schaffen von N. V. Gogol*. Bern, Frankfurt am Main.
- Goethe, Johann Wolfgang 1956, *Faust. Második rész*. Ford.: Kálnoky László. Budapest.
- Goethe, Johann Wolfgang 1971, *Faust*. Ford.: Jékely Zoltán. Budapest.
- Gogol, Nyikolaj 1996, *Válogatás barátaimmal folytatott levelezéséből*. Budapest.
- Lermontov, Mihail 1974, *Válogatott művei*. Budapest.
- Merezkovszkij, Dmitrij Szergejevics 1995, *Gogol és az ördög*. Budapest.
- Puskin, Alekszandr 1964, *Válogatott költői művei*. Budapest.

Бердяев, И. 1971, *Русская идея*. Париж.

Мережковский, Д.С. 1972, М.Ю. Лермонтов. Поэт сверхчеловечества. In: Мережковский, Д. С., *Ausgewählte Aufsätze*. München, 287–334.